

УДК 343.851

С.Ю. РОМАНОВ, канд. юрид. наук, доц.,
Т.В. ЛАКТИОНОВА

Національний університет внутрішніх справ

ЩОДО ПОНЯТТЯ ВІКТИМОЛОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ЗЛОЧИНІВ У КРИМІНОЛОГІЇ

Надане поняття віктимологічної профілактики злочинів; доведена необхідність конструювання можливостей забезпечення безпеки - у її кримінологічному значенні - як кінцевої мети подолання віктимності та недопущення віктимізації на різних рівнях профілактичної діяльності різних суб'єктів, на підставі максимального залучення індивідуальних захисних властивостей адресатів віктимологічної профілактики.

Попередження злочинності є головним напрямком зусиль держави і суспільства в сфері протидії злочинним посяганням. Воно відповідає вимогам соціальної справедливості, являє собою раціональний і гуманний засіб боротьби зі злочинністю, який передбачає не покарання, а, насамперед, удосконалення умов життєдіяльності людей та їх виховання.

Окремі автори вважають, що слова "попередження" і "профілактика" є рівнозначними поняттями, які можна вживати як синоніми [1, с.138; 2, с.148; 3, с.19]. Одночасно поширена точка зору, відповідно до якої вищевказані поняття не є тотожними; співвідносяться як рід (попередження) з видом (профілактика), тобто профілактика є найважливішою частиною попередження [4, с.4-5; 5, с.141; 6, с.5-8; 7, с.8-12; 8, с.108, 141; 9, с.102]. В деяких зарубіжних дослідженнях дискусійно пропонується розглядати кримінальну превенцію як нову парадигму контролю за станом злочинності в соціальній теорії та предмет різних соціальних конструкцій [10, с.13-24].

Профілактична діяльність окремих суб'єктів може і має бути спрямована не тільки на потенційних правопорушників, але й на реальні й потенційні жертви, що дозволяє говорити про віктимологічний аспект профілактики злочинів, як органічної частини їх попередження. Звідси наочна можливість і доцільність усунення факторів, пов'язаних з особистістю і соціальним статусом потенційного потерпілого, що сприяють вчиненню злочинів. Випадання такого важливого елемента, як віктимологічна профілактика злочинності, з превентивної системи, об'єктивно створює нішу криміногенного характеру. Усунути її й покликана розробка віктимологічного аспекту профілактики злочинів, для чого, перш за все, необхідно сформулювати саме поняття "віктимологічна профілактика злочинів".

Метою віктимологічної діяльності є попередження злочинності [11, с.408; 12, с.75]. О.М. Джужа і Є.М. Моїсєєв справедливо підкреслюють, що розробка методів реалізації профілактики правопорушень через "фактор жертви" стає одним з основних завдань кримінології [13, с.29].

Російські автори правильно вказують, що віктимологічні характеристики особистості та поведінки потерпілих - не самоціль, а база для розробки профілактичних рекомендацій. Вони стосуються роз'яснення визначеним контингентам населення правил максимального забезпечення особистої безпеки та збереження майна; оптимального способу дій при зіткненні зі злочинцями; заходів групового та індивідуального рівнів, пов'язаних із забезпеченням соціального контролю в передбачених законом формах щодо осіб з віктимно-провокуючою поведінкою; заходів правового впливу та охорони громадського порядку, а також заходів із зниження латентних злочинів [14, с.155].

Однак, незважаючи на розвиток віктимологічної науки, можливостям профілактики, розробленим в її межах, не виправдано мало уваги приділяється як у наукових дослідженнях, так і на практиці. Здебільшого їй навіть не завжди відводиться місце у навчальних посібниках, або надається за розміром не більше невеликої оглядової частини чи параграфу, а в правоохоронних органах навіть практично не ведеться статистика щодо потерпілих.

Традиційно профілактика злочинів орієнтована на правопорушника. Дійсно, злочинець завжди повинен залишатися в центрі уваги, як найбільш активний елемент механізму злочину. Загальновизнано, що об'єктами профілактики є злочинність та її види; умови, що її породжують; особи, що вчинили злочини, а також окремі "фонові явища" [2, с.156-157]. Виходячи з цього, відповідно до даної класифікації коректно говорити про те, що людина - як потенційна жертва, можлива умова вчинення злочину у випадку наявності віктимності і настання віктимізації - може бути об'єктом попередження злочинів тільки в рамках профілактики умов здійснення деліктів, у т.ч. віктимної поведінки.

Віктимологічна профілактика - це органічна частина системи попереджувального впливу на злочинність, що відрізняється специфікою в тій мірі, у якій поведінка потерпілого включена в механізм факторів, що обумовлюють і сприяють здійсненню злочинів.

Поняття віктимологічної профілактики, розроблені різними авторами, мають як деякі спільні моменти, так одночасно й розбігаються.

По-перш за все, більшість науковців (Л.В. Франк, В.П. Коновалов, Д.В. Ривман, С.М. Іншаков, В.Я. Рибальська та інші) одноставна у тому, що віктимологічна профілактика спрямована на зниження потенційної віктимності [15, с.15; 16, с.241-242; 17, с.114; 18, с.66-71]. При цьому більшість з них цю мету вважає кінцевою, а у якості безпосереднього об'єкту впливу заходів віктимологічної профілактики, як виду попереджувальної діяльності, розглядає фактори, обставини та ситуації, які формують саме віктимну поведінку, чим й зумовлюють вчинення злочинів [18, с.66-71; 19, с.278-279; 8, с.140; 20, с.56-59]. Ряд фахівців, крім віктимності особи, у якості предмету впливу такого напрямку профілактичної діяльності називає запобігання віктимізації [7, с.108; 15, с.15; 18, с.66-71; 21, с.355].

Дійсно, у центрі уваги віктимологічної профілактики знаходиться жертва злочину, яка розглядається не у процесуальному плані, а як умова здійснення злочину. Логічно, що у межах віктимологічної профілактики підлягають корекції саме ті явища, які виступають головним предметом віктимології - віктимність та віктимізація. Цей постулат не викликає сумнівів, бо відображає за суттю основні ідеї самої віктимології. Фактично різні вчені довели це у своїх віктимологічних дослідженнях, навіть тоді, коли ними велася розробка не стільки заходів цього специфічного профілактичного впливу, скільки моделей та видів віктимної поведінки, класифікації жертв злочинів тощо.

Але при формуванні поняття віктимологічної профілактики має значення не тільки визначення її предмету. У кореляції понять "профілактика" (у її традиційному змісті) і "віктимологічна профілактика" реально робиться перенос акценту із злочинця як основного об'єкта цього виду попереджувальної діяльності на жертву, коли в увагу приймається її віктимність, а також процес віктимізації. Але такий підхід не повністю відбиває специфіку цього напрямку профілактики, бо необхідно прийти до висновку, яким чином можна і треба впливати на віктимність і віктимізацію, та який кінцевий результат очікується від такої діяльності.

Хто б не проводив віктимологічну профілактику - спеціальні державні інститути (деякі автори лише їх визнають суб'єктом цієї діяльності [7, с.107]) чи сама людина (що дає право говорити про її різні рівні, як найменше - про загальний та індивідуальний), без активної позиції самої особи, її волі, мобілізації внутрішніх фізичних та психологічних можливостей віктимологічна профілактика буде малоефективною, вона стане вихолощеною ідеєю, абстрактною конструкцією. Можна виявити такі групи ризику, як проститутки та особи без визначеного місця проживання, які часто стають жертвами насильницьких злочинів, та проводити з ними якусь адміністративну роботу, але без їхнього бажання змінити свій соці-

льний статус, своє ставлення до самих себе, будь-які заходи впливу будуть малоплідні та короткотермінові. При цьому має значення додержання прав людини при реалізації заходів віктимологічної профілактики. Жінка може знати, що ризик зґвалтування підвищується її перебуванням у темному, малолюдному місці у пізню пору при згоді на контакт з незнайомими чоловіками, а також її легковажність і примхливий вигляд, але, якщо вона свідомо чи підсвідомо не змінить своєї поведінки на більш безпечну, не прийме заходів забезпечення безпеки та самозахисту, її віктимність пом'якшити та нейтралізувати дуже складно. Тому можна прийти до висновку, що для віктимологічної профілактики характерний деякий "зворотній зв'язок" на саму себе внутрішніх резервів потенційної жертви, які мобілізує вона сама або спеціальні інститути - державні, громадські та інші.

Недаремно деякі фахівці звертають увагу на необхідність активізації можливостей потенційних жертв [7, с.108; 16, с.241], підкреслюючи виховно-попереджувальний характер впливу віктимологічного змісту [19, с.278-279]. С.М. Іншаков бачить метою віктимологічної профілактики "підвищення віктимологічної культури й розвиток віктимологічного мислення", що "дозволяє людям самостійно розробляти достатньо ефективні заходи захисту від злочинів" [17, с.144].

Звертає на себе увагу й поява таких елементів, як захист і безпека, коли йде мова про віктимологічну профілактику.

Деякі фахівці справедливо вказують на те, що віктимологічна профілактика призначена для зниження ризику стати жертвою злочинних зазіхань [22, с.58], на орієнтованість віктимологічної профілактики щодо забезпечення безпеки потенційних жертв злочинів [16, с.241; 23, с.45-52; 24, с.24].

Зниження ризику стати жертвою злочину фактично націлене на забезпечення захисту особи від злочину, у т.ч. через самозахист, тобто надання їй безпеки, оскільки будь-яка система прагне до самозбереження. Тому однією з основних задач віктимологічної профілактики є вироблення алгоритму дій людини, спрямованих на зниження небезпеки стати жертвою злочину, тобто на забезпечення своєї безпеки, нерідко шляхом самозахисту.

А.Г. Шаваєв вважає, що кримінологічна безпека об'єкта означає захищеність його від зовнішніх і внутрішніх погроз, що дозволяє надійно зберегти й ефективно використовувати його потенціал [25, с.43]. М.М. Бабаєв і В.А. Плешаков дають більш розгорнуту дефініцію кримінологічної безпеки, під якою розуміють об'єктивний стан захищеності життєво важливих та інших суттєвих інтересів особистості, суспільства й держави від злочинних зазіхань, що породжуються різного роду криміногенними чинниками (явищами та процесами), а також усвідомлення людьми такої своєї захищеності [23, с.45-52; 26, с.135-144].

Особливе значення для віктимологічної профіла-

тики злочинів має самозахист. Автори "Російської юридичної енциклопедії" підкреслюють, що здатність до самозахисту виявляється в криміногенних ситуаціях у людей, які завжди володіють віктимологічним потенціалом, а віктимологи виділяють у їхньому ряді віктимні, що різко звужують можливості до самозахисту [11, с.409]. Самозахист – найбільш доступний засіб забезпечення захищеності жертв злочинів.

За концепцією В.В. Голіни, усунення віктимного стану певної частини населення є лише прикладом профілактики захисту (одного з 4 видів кримінологічної профілактики), сукупністю заходів, що здійснюються з метою ліквідації умов, які сприяють учиненню злочинів, та (опосередковано) антигромадських проявів [6, с.5-8].

Н.В. Щедрін пропонує диференціювати заходи безпеки і заходи забезпечення безпеки [4, с.7-8; 27, с.43, 46, 53, 84]. Можна взагалі говорити, що самозахист індивіда полягає в реалізації заходів забезпечення безпеки.

В.Я. Рибальська звертає увагу на специфіку віктимологічної профілактики, "суть якої в перевазі заходів, що не мають безпосередньої правової регламентації" [18, с.66-71]. В.В. Веселуха також справедливо запропонована необхідність нормативної бази, наприклад, регулюючої межі втручання державних органів, інших суб'єктів у сферу прав осіб, що підлягають віктимологічній профілактиці [28, с.67-70, 73].

Таким чином, виходячи з аналізу поглядів закордонних і вітчизняних кримінологів, можна запропонувати таке поняття віктимологічної профілактики.

Віктимологічна профілактика – це специфічна діяльність соціальних інститутів і самої особи по забезпеченню безпеки потенційної жертви злочину шляхом активізації її фізичного та психологічного потенціалу, спрямованої на нейтралізацію чи подолання віктимності та недопущення віктимізації.

Таке поняття відбиває, що суб'єктами цієї діяльності можуть бути як соціальні інститути – державні, громадські та тому подібні, так і сам індивід. Це в свою чергу, диференціює різні рівні здійснення профілактики цього виду. Запропонований варіант поняття відбиває орієнтованість віктимологічної профілактики на обов'язкове використання резервних можливостей особи, яка може стати жертвою злочину, з метою забезпечення її безпеки, отже збереження її життєво важливих цінностей, в першу чергу – життя і здоров'я, а також статевої свободи, майна тощо. Усунення віктимогенних факторів через нейтралізацію віктимності та запобігання віктимізації має значення не саме по собі, а для формування стану безпеки особи, у т.ч. через досягнення самозбереження з використанням заходів самозахисту.

Наведене поняття має компактний обсяг, що сприяє його сприйняттю та не суперечить основним положенням понять, раніше розроблених науковцями. Воно у той же час вбирає все найбільш раціона-

льне з них через призму нового підходу до віктимологічної профілактики, яка потребує свого нормативного закріплення, особливо з питання додержання прав людини стосовно тих, хто підлягає такій профілактиці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Беляев Н.А., Волгарева И.В., Кропачев Н.М. и др. Криминология /Под ред. В.В. Орехова. -СПб.: Изд-во С.-Петербургского ун-та, 1992. -216 с.
2. Лихолоб В.Г., Филонов В.П., Коваленко О.И., Михайлов А.Е. Криминология: Учебник /Под ред. В.Г. Лихолоба и В.П. Филонова. -Киев-Донецк, 1997. -398 с.
3. Максимов С.В. Краткий криминологический словарь. -М.: Юристъ, 1998. -32 с.
4. Щедрин Н.В. Основы общей теории предупреждения преступности: Учеб. пособие. -Красноярск: Изд-во Красноярск. гос. ун-та, 1999. -59 с.
5. Зелинский А.Ф. Криминология: Курс лекций. -Харьков: Прапор, 1996. -260 с.
6. Голіна В.В. Попередження злочинності: Конспект лекцій. -Харків: Укр. юрид. академія, 1994. -40с.
7. Алексеев А.И., Герасимов С.И., Сухарев А.Я. Криминологическая профилактика: теория, опыт, проблемы. Монография. -М.: Изд-во НОРМА, 2001. -496 с.
8. Криминология: Словарь /Под общ. ред. В.П. Сальникова. -СПб.: Лань, Изд-во С.-Петербургского ун-та МВД России, 1999. -256 с.
9. Четвериков В.С. Криминология: Учебное пособие. -М.: Инфра, 1996. -128 с.
10. Hughes G. Understanding crime prevention: Social control, risk and late modernity. -Buckingham, Philadelphia, 1998. -180 p.
11. Российская юридическая энциклопедия /Гл. ред. А.Я. Сухарев. -М.: ИНФРА-М, 1999. -1110 с.
12. Большой юридический энциклопедический словарь /Гл. ред. А.Б. Барихин. -М.: Книжный мир, 2002. -720 с.
13. Джуца О.М., Моисеев Є.М. Проблеми потерпілого від злочину (кримінологічні та психологічні аспекти): Навч. посібник. -К.: Укр. Академія внутр. справ, 1994. - 51 с.
14. Криминология: Учебник /Под ред. Н.Ф. Кузнецовой, Г.М. Миньковского. -М.: Изд-во БЕК, 1998. -566 с.
15. Коновалов В.П., Франк Л.В. Об организации виктимологического направления профилактики преступлений в Таджикской ССР (научно-методическая информация). -Душанбе, 1976. -144 с.
16. Ривман Д.В. Криминальная виктимология. -СПб.: Питер, 2002. -304 с.
17. Иншаков С.М. Криминология: Учебник. -М.: Юриспруденция, 2000. -432 с.
18. Рыбальская В.Я. О виктимологическом направлении профилактики преступности несовершеннолетних.

шеннолетних // Виктимология и профилактика правонарушений: Сб. науч. тр. / Дагель П.С., Сомин В.Н., Турчин Д.А., Шиканов В.И. -Иркутск: Иркутский гос. ун-т им. А.А. Жданова, 1979.

19. Криминология: Учебник /Под ред. В.П. Бурлакова, В.П. Сальникова. -СПб.: С.-Петербургская академия МВД России, 1998. -576 с.

20. Мойсюк О. Віктимологічна профілактика порушень правил безпеки дорожнього руху // Право України. -1999. -№ 3. -С.56-59.

21. Шнайдер Г.Й. Криминология. /Под общ. ред. Л.О. Иванова. -М.: Изд-во "Прогресс"- "Универс", 1994. -504 с.

22. Джужа О.М., Моїсєєв Є.М., Василевич В.В. Кримінологія. Спеціалізований курс лекцій зі схемами (Загальна та Особлива частини): Навч. посібник. -К.: Атіка, 2001. -368 с.

23. Бабаев М.М., Плешаков В.А. Основы криминологической безопасности // Современные криминологические проблемы борьбы с преступностью // Тр. Академии управления. -М.: Академия управле-

ния МВД России, 2000. -С.45-52.

24. Черных Н.С. Виктимологическая практика и культура общества // Преступность и культура. -М., 1999. -182 с.

25. Шаваев А.Г. Криминологическая безопасность негосударственных объектов экономики. -М.: Инфра-М, 1995. -325 с.

26. Плешаков В.А. Криминологическая безопасность в системе общественной безопасности // Предупреждение преступности и обеспечение безопасности в городах: Материалы международной науч.-практ. конф.; 7-8 апр. 1999 г. -М.: МЮИ МВД России, изд-во "Щит-М", 1999. -С.135-144.

27. Щедрин Н.В. Введение в правовую теорию мер безопасности. -Красноярск: Изд-во Красноярск. гос. ун-та, 1999. -180 с.

28. Веселуха В. Значення віктимологічної профілактики в системі запобігання злочинності // Право України. -1999. -№ 10. -С.67-70, 73.

Надійшла до редколегії 03.12.2002

РОМАНОВ С.Ю., ЛАКТИОНОВА Т.В. ОТНОСИТЕЛЬНО ПОНЯТИЯ ВИКТИМОЛОГИЧЕСКОЙ ПРОФИЛАКТИКИ ПРЕСТУПЛЕНИЙ В КРИМИНОЛОГИИ

Дано понятие виктимологической профилактики преступлений; доказана необходимость конструирования возможностей обеспечения безопасности - в ее криминологическом значении - как конечной цели преодоления виктимности и недопущения виктимизации на разных уровнях профилактической деятельности разных субъектов, на основании максимального привлечения индивидуальных защитных свойств адресатов виктимологической профилактики.

***

ROMANOV S.JU., LAKTIONOVA T.V. CONCERNING CONCEPT OF VICTIM CRIME PREVENTION IN CRIMINOLOGY

The concept of victim crime prevention is given; the necessity of designing of capabilities of safety control - in it victim value - as final goals of victim overcoming and non-admission of victim at miscellaneous levels of preventive activity of the miscellaneous subjects is demonstrated, on the basis of maximum engaging of personal protective properties of targets of victimization preventive measures.

С.В. СЛІНЬКО

канд. юрид. наук, доц.

Національний університет внутрішніх справ

УДК 343.159

ПРОБЛЕМИ СУДОВОЇ ПОМИЛКИ

Наведена класифікація судових помилок; запропоновані заходи для прийняття законного та обґрунтованого рішення.

Задача судді полягає в тому, щоб диференціювати кримінальну відповідальність та звузити застосування репресивних заходів впливу до осіб, що скоїли менш небезпечні злочини, не послабляючи при цьому кримінальної відповідальності за здійснення тяжких злочинів.

Кримінальна політика держави зв'язана з оптимальною процесуальною формою, що сприяє боротьбі зі злочинністю. Але не тільки по числу скоєних злочинів і кількості засуджених осіб можна судити про роботу правоохоронних органів – на жаль, в їх роботі ще не виключена можливість судової помил-